

บทที่ 2

ที่มา คติความเชื่อเรื่องนาค

2.1 สภาพทางภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและสภาพทางสังคมวัฒนธรรมบริเวณ ลุ่มน้ำโขง

แม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำสายหลักของบริเวณ ภูมิภาค เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ตั้งอยู่บริเวณภาคพื้นทวีป ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากประเทศจีน พาดผ่านบางส่วนของประเทศพม่า และไหลผ่านประเทศลาว ประเทศไทย แล้วจึงไหลลงสู่ทะเลจีนใต้ ที่ประเทศกัมพูชา ซึ่งจากลักษณะการไหลของแม่น้ำโขง จะปรากฏสันดอน และเกาะแก่งอยู่มากมายตลอดลำน้ำ บางช่วงเป็นแอ่งลึก เป็นโพรงและรูตามธรรมชาติ ที่สามารถเชื่อมกับโพรงในสถานที่ต่างๆ ได้ นอกจากนี้ ลำน้ำโขงยังมีความเชื่อวราก และความลึกทำให้ยากแก่การบังคับเรือ¹

จากสภาพทางภูมิศาสตร์ของลำน้ำดังกล่าวทำให้มีบริเวณที่ราบลุ่ม สลับเชิงเขาซึ่งทำให้เกิด ลำน้ำสาขาในเขตพื้นที่ชุมชนหลายแห่งต่างไหลมาบรรจบกับแม่น้ำโขง เช่น เมืองหลวงพระบาง เวียงจันทน์ จะปรากฏว่ามีลำน้ำสาขา ไหลมาบรรจบมากมาย เช่น ลำน้ำอู ลำน้ำคาน² บริเวณหลวงพระบาง หรือ บริเวณเวียงจันทน์ ปรากฏ ลำน้ำจิม

ส่วนในบริเวณแอ่งสกลนคร ซึ่งเป็นบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยในปัจจุบัน ได้ปรากฏลำน้ำต่างๆ เช่น ลำน้ำหลวง ลำน้ำสงคราม ลำน้ำก่า โดยลำน้ำเหล่านี้ส่วนใหญ่มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาภูพาน และไหลไปลงยังบริเวณแม่น้ำโขง พบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในบริเวณ ริมลำน้ำดังกล่าว

การตั้งชุมชนบริเวณลุ่มน้ำโขง บริเวณลุ่มน้ำโขงมีการตั้งชุมชนมาแต่อดีต ดังปรากฏร่องรอยของชุมชนโบราณ บริเวณแอ่งสกลนคร (sakon nakon basin) จากการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่ามีการตั้งถิ่นฐานมาอยู่ก่อนแล้ว เช่น การพบแอ่งอารยธรรมบ้านเชียง มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าชุมชนแห่งนี้มีการทำการผลิตในการเกษตรมาได้ 3600 ปีมาแล้ว³ การตั้งบ้านเรือนของชุมชนชาวลุ่มน้ำโขง มักจะมีความสัมพันธ์กับสภาพทางภูมิศาสตร์ โดยชุมชนชาว

¹ Jhon hoskin, (1991), The Mekong River and it People (Bangkok : Post publishing), p.11.

² เอช. วาริงตัน สมิช, พรพรรณ ทองตัน, แปล และเรียบเรียง, (2544), บันทึกการเดินทางสู่แม่น้ำโขงตอนบนประเทศสยาม (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร), หน้า 24.

³ ชิน อยุดี, (2516), วัฒนธรรมบ้านเชียงในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร), หน้า 21.

ลุ่มน้ำโขง จะมีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน อยู่ติดกับลำน้ำ เช่นน้ำต่างๆ⁴ นอกจากนี้ ยังปรากฏการกระจายตัวไปตามพื้นที่เขตสันดอนซึ่งน้ำไม่สามารถท่วมถึงได้ การตั้งชุมชนอยู่ตามลุ่มแม่น้ำกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งของสังคมเกษตรกรรม ซึ่งอาศัยการประกอบอาชีพด้วยการเพาะปลูกเป็นตัวหล่อเลี้ยงชุมชน โดยชุมชนที่อยู่ในบริเวณแอ่งสกลนครนี้มีการเพาะปลูกข้าวมาแต่แรกเริ่ม⁵

นอกจากจะอาศัยประโยชน์จากแม่น้ำโขงในการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน และเพื่อประโยชน์ในการเพาะปลูกแล้ว ผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชน น่าจะมีการดักจับสัตว์น้ำจากลำน้ำดังกล่าว เพื่อใช้ในการยังชีพ พร้อมกันนี้ ลุ่มน้ำโขงยังใช้เป็นเส้นทางคมนาคมของชุมชน

ชุมชนในลุ่มน้ำโขงนี้จึงจำเป็นอย่างมากที่ต้องพึ่งพาลักษณะภูมิประเทศสำหรับทำการเพาะปลูกส่วนหนึ่ง นอกจากการอาศัยน้ำในลำน้ำสายต่างๆ ในการทำการเพาะปลูกแล้ว การยังชีพ โดยพึ่งพาธรรมชาติอย่างน้ำฝน ก็เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการทำเกษตรกรรม แต่เนื่องด้วยสภาพภูมิอากาศที่มักประสบกับสภาวะแห้งแล้ง ผู้คนไม่สามารถคาดการณ์กับปริมาณน้ำฝนที่มีไม่แน่นอนได้ ดังนั้นคน จึงหันไปพึ่งพาสิ่งที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ ซึ่งปรากฏความเชื่อว่าจะเป็นผู้ดูแลบันดาลให้บรรลุความประสงค์ได้ โดยการเกิดความเชื่อมักเกิดขึ้นจากปัญหาในการดำรงชีวิต เช่น เมื่อเกิดโรคภัยไข้เจ็บ ภัยธรรมชาติ เมื่อไม่สามารถแก้ไขกับเหตุการณ์ต่างๆ ก็เกิดการสร้างความเชื่อว่าจะความไม่สบายเหล่านั้น เกิดจากอำนาจลึกลับต่างๆ เช่น ผี วิญญาณ เทพเจ้า จึงปรากฏการสร้างพิธีกรรมเพื่อเป็นการเซ่นสรวงบูชาสิ่งต่างๆ เพื่อให้คุ้มครองตน จึงปรากฏความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับลัทธิความอุดมสมบูรณ์ขึ้น

ความเชื่อดังเดิมที่ปรากฏในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง เมื่อน้ำโขงเป็นส่วนหนึ่งของการพึ่งพา จึงปรากฏความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับสายน้ำขึ้นมาดังนั้น ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ จึงตั้งอยู่บนฐานความคิดที่เป็นเหมือนหลักประกันในชุมชนหรือสังคมของตนมีความอุดมสมบูรณ์ การพยายามที่จะมีการบูชาในอำนาจเหล่านี้จึงปรากฏขึ้นเพื่อส่งผลต่อการเพาะปลูกของสังคม และการรักษาสมดุลในสังคม จากภัยทางธรรมชาติ ที่ก่อให้เกิดความเสียหาย เป็นสิ่งที่ควบคุมไม่ได้ ทำได้เพียงแต่อ่อนน้อม ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขงนี้ได้ปรากฏความเชื่อที่เป็นของตนเอง เช่น ชุมชนโบราณบ้านเชียง ปรากฏความเชื่อ ในการเคารพ นับถือ การเซ่นสรวง บูชาธรรมชาติ อำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ผู้คนยุคก่อนประวัติศาสตร์มีความเชื่อในพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับลัทธิ ความ

⁴ อภิศักดิ์ โสมอินทร์, (2529), การตั้งถิ่นฐานในชนบทอีสาน (กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์), หน้า 4-5.

⁵ กรมศิลปากร, (2523), โครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ :สำรวจแหล่งโบราณคดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร), หน้า 12.

อุดมสมบูรณ์(Fertility Rite)⁶ อาจจัดพิธีกรรมเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่พื้นแผ่นดินและ
อำนวยการให้ผลอันอุดมแก่สังคม ระบบความเชื่อของมนุษย์ตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ อาจแบ่งออก
ได้เป็น

การนับถือผีบรรพบุรุษ (Spirit Worship) การนับถือผีบรรพบุรุษ เป็นส่วนสำคัญที่
ปรากฏอยู่ในความเชื่อนี้ คนโบราณเชื่อว่า ชีวิตยังคงอยู่หลังความตาย จึงหาทางเชื่อมโยงติดต่อ
ระหว่างผู้ที่ตายแล้วกับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ เพื่อให้พลังอำนาจของผู้ที่ตายไปแล้ว มาช่วยเหลือคุ้มครอง
โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับสายตระกูลหรือบรรพบุรุษ

Quaritch Wales สรุปความคิดโดย ไมเคิล ไรท์ กล่าวว่า ศาสนาดั้งเดิมของชาวพื้นเมือง
อุซาคเนย์ สนใจต่อพื้นดินเพราะพืชพันธุ์ต่างๆ มาจากดิน การฝังศพคนตายเสมือนเป็นการส่งคน
ตายลงไปสู่พื้นดิน จึงเข้าใจว่าบรรพบุรุษอยู่ใต้ดิน ดังนั้น หลักฐานที่ปรากฏให้เห็นจึงปรากฏออก
มาในรูปหินตั้งใกล้หลุมศพคนตาย เพื่อสื่อความหมายเป็นเหมือนประตูระหว่างโลกมนุษย์กับโลก
บาดาล แต่เมื่อมีการเผยแพร่พุทธศาสนา หินตั้งเหล่านี้จึงมีการกลายความหมายไปตามอย่าง
พุทธศาสนา คือเป็นเสมา ที่ใช้เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ของวัด และการสร้างขึ้นเพื่อการทำบุญในความ
เชื่อของพุทธศาสนา ทั้งหมดทั้งหมดนี้เป็นการเกิดขึ้นจากการที่คนมีความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจทาง
ธรรมชาติที่สามารถดลบันดาลช่วยเหลือมนุษย์ทั้งหลายได้

ความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับผีมากมาย บางกลุ่มถือผีประกอบกับการนับถือศาสนาพุทธและพิธี
พราหมณ์ ผี ก็คือ ขวัญหรือวิญญาณของสิ่งมีชีวิต เช่น คนและสัตว์ที่ตายไปแล้ว นอกจากนี้ยัง
หมายถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวอีสานจะให้ความเคารพยำเกรงและเป็นเช่นไหว้ผีต่าง ๆ อยู่เสมอเพราะ
เชื่อว่า ผีเป็นผู้มีอำนาจให้ทั้งคุณและโทษได้ และเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อการประกอบกิจกรรมงาน
ประจำวันต่าง ๆ โดยมีเจ้าหรือเฒ่าเจ้าเป็นผู้ติดต่อระหว่างผีกับมนุษย์ ในความเชื่อของชาวอีสาน มี
ผีต่างๆคือ

ผีตาแฮก

ผีตาแฮกคือผีไร่ผืนนาที่ชาวบ้านให้ความยำเกรง เป็นผู้ที่ปกป้องรักษาเรียกสวนไร่นา สัตว์
ต่าง ๆ ที่อยู่ไนนา เช่น วัวควายและสัตว์เลี้ยงอื่น ๆ ผีตาแฮกเป็นวิญญาณที่ถูกสาบ ซึ่งเมื่อครั้งกาล
เก่า ได้มีมนุษย์ไปสมสู่ผิดทำนองครองธรรม ลูกชายกับแม่ พ่อกับลูกสาว เมื่อผู้คนและเทวดารับรู้
ถึงเหตุการณ์อัปมงคล ต่างพากันสาบแช่งให้มนุษย์เหล่านั้นต้องถูกสาบให้อยู่กับไร่นา เมื่อตายไป
แล้วไม่สามารถไปผุดไปเกิดได้ จึงต้องทำหน้าที่ดูแลรักษาไร่นาเพื่อเป็นการทำคุณไถ่โทษ แฮก
แปลว่า แรกเริ่ม เริ่มต้น ตั้งต้น ตา แปลว่า ที่นาที่เป็นลือก ตาเล็ก ๆ เรียกว่าหัวนา ตาใหญ่ ๆ เรียก

⁶ ธิดา สารระยา, (2539), **อารยธรรมไทย** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ),หน้า 204.

ว่า ไช่หนา ผีตาแฮก ถือเป็นผีที่สำคัญ เมื่อลงนาจะต้องมีการบอกกล่าวและเลี้ยงผีตาแฮกก่อนเสมอ เพื่อให้ผีตาแฮกช่วยดูแล

ผีย่างงำม

ผีย่างงำมเป็นผีผู้รักษาประชาชนบนโลก คอยปกป้องคุ้มครองผู้ที่ทำความดี ผีย่างงำมเป็นผีฝ่ายดี เป็นผีที่มีอิทธิฤทธิ์อำนาจมากกว่าผีทั้งปวง และเชื่อว่าพญาแถนเองก็แพ้อำนาจผีย่างงำม มีเรื่องเล่าว่า เมื่อครั้งพญาแถนลงมาโลกมนุษย์ก็แพ้อิทธิฤทธิ์บ่วงที่ทำจากขนเพชรของผีย่างงำม ด้วยเหตุนี้จึงมีความเชื่อว่าอำนาจอคมใดๆย่อมแพ้อำนาจของผ้าถุงและขนเพชรของผู้หญิง

ผีป่าผีภู

ผีป่าผีภูเป็นเทวดาที่รักษาดูแลป่าเขา โดยเฉพาะต้นไม้ขนาดใหญ่ที่อายุหลายปี เชื่อว่าจะต้องมีผีป่าผีภูเป็นผู้ดูแล ซึ่งหากจะไปตัดไม้หรือเอาของป่าก็ต้องขออนุญาตผีป่าผีภูก่อน และยังมี ความเชื่ออีกว่าภูเขาส่งเป็นทางขึ้นไปยังเมืองแถนจึงต้องมีผีภูเป็นผู้ดูแลรักษา

ผีน้ำผีเงือก

ผีน้ำผีเงือกเป็นผีอาศัยอยู่ตามแหล่งน้ำธรรมชาติ การจมน้ำตายไปโดยไม่ทราบสาเหตุก็มีความเชื่อว่ามีผีน้ำผีเงือก เวลาที่ผีเงือกปรากฏตัว จะสังเกตได้ว่าจะเห็นเป็นเส้นสีน้ำเงินแดง เคลื่อนไหวไปตามคลื่นน้ำ และต้องระวังให้มากหากจะลงเล่นน้ำหรือทำกิจกรรมที่ต้องลงน้ำ เพราะผีน้ำผีเงือกชอบกินเลือดคนและเลือดสัตว์

ผีพราย

ผีพรายเป็นผีที่ชอบกินคนเช่นเดียวกับผีน้ำผีเงือก ผีพรายเกิดจากว่านที่มีคุณทางอยู่ยงคงกระพัน จะกลายเป็นผีพรายเมื่อแก่จัด ถ้าเป็นว่านที่ปลูกไว้ใช้ธรรมดา ก็ต้องหมั่นสังเกตดูว่าถ้าใบแห้งลำต้นแห้งต้องเอาขึ้นจากดิน ถ้าปล่อยให้วางไว้จนแก่เกินไปหัวว่านจะกลายเป็นผีพราย และยิ่งปล่อยให้วางนานจนหัวแตกออกขึ้นใหม่อีกครั้งก็ยิ่งเป็นอันตรายต่อชาวบ้านและอาจแปลงร่างเป็นคนได้ แต่ถ้าแก่ไม่มากก็กลายเป็นเพียงแค่อีต๋วเล็ก ๆ เช่น ไก่ ผีพรายจะชอบกินเลือดโดยเฉพาะบ้านที่คลอดเด็กใหม่เพราะจะได้กลิ่นคาวเลือด และถ้ามีผู้เลี้ยงว่านโดยใช้เลือดสด ๆ รดแทนน้ำก็จะทำให้ผีพรายมีวิชาแก่กล้าแต่ถ้าผู้เลี้ยงไม่เก่งอาคมพอก็จะเข้าตัวเอง

ผีกองกอย

ผีกองกอยจะร้องดังกอย กอย กอย มักออกมาปรากฏตัวตอนหัวค่ำและตอนใกล้รุ่ง ผีกองกอยเป็นผีที่ไม่ทำร้ายคนแต่ผู้ใหญ่มักจะเอามาหลอกเด็กที่ซน ๆ ผีกองกอยมีหน้าที่รับส่งวิญญาณและพาวิญญาณไปเกิด ผู้คนมักได้ยินเสียงของผีกองกอยในวันแต่งงานเพราะผีกองกอยมาส่งวิญญาณให้มาเกิดและในเวลาที่เกิดเด็ก ถ้าได้ยินเสียงผีกองกอยหัวเราะแสดงว่าเด็กที่เกิดมาจะหน้าตาดีหัวเราะและถ้าได้ยินเสียงผีกองกอยร้องให้แสดงว่าเด็กคนนั้นหน้าตาน่ารัก

ผีบ้านผีเรือน

ผีเรือนคือผีที่ดูแลบ้านเรือน ถือว่าเป็นเทวดาเวลาปลูกบ้าน เสาเอกต้องเป็นไม้คูณ หรือ ทำจากเสาอื่นแต่ต้องมีใบคูณและดอกคูณมาประกอบพิธี ส่วนผีบ้านก็เป็นผู้ดูแลหมู่บ้านและชุมชนให้สงบสุข อยู่ในฮีดในคอง ถ้าเราทำผิดหรือไม่เคารพยำเกรงผีบ้านผีเรือนก็จะหนีไปไม่อยู่ด้วยทำให้ผีฝ่ายร้ายเข้ามาในเขตบ้านเรือนผู้คนก็จะเจ็บไข้ได้ป่วยเพราะผีต้องผีชุน

ผีผेत

ผีผेतหรือผีเปรตจะเป็นผีที่มีรูปร่างแปลก ๆ พิกลพิการแต่เรามักจะรู้จักผีผेतที่ตัวสูงเท่าต้นตาล ปากเท่ารูเข็ม มือเท่าใบพาย ผีผेतเป็นผีที่ไม่มีศาล จะเร่ร่อนขอส่วนบุญ คอยคอยขุดใช้บาปกรรมและรอเวลาไถ่บาปที่ตัวเองได้เคยทำเอาไว้เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์

ผีเป่าผีโพง

ผีเป่าผีโพงเป็นผีที่ชอบกินของสดดิบ ๆ เวลาออกหากินจะเข้าร่างคนที่ชอบกินของดิบเวลาที่เขาเข้านอนในตอนกลางคืน เวลาที่ผีเป่าผีโพงออกหากินจะมีแสงแวบแวบเหมือนไฟฉายส่องไปข้างหน้า ชาวอีสานจะกลัวผีเป่าผีโพงมาก ทั้งที่ผีชนิดนี้มักจะกินกบเขียดเป็น ๆ มากกว่า

ผีปอบ

ผีปอบคือผีที่เป็นคนแต่รำเรียนวิชาอาคมจนเก่งกล้าแต่รักษาให้อยู่ในทางดีไม่ได้ หรือผิดจากคำครูที่สั่งสอนเอาไว้ เช่น เอาค่าขายเกินครู ละโมบโลภมาก และกล้าไม่ได้ ผีปอบมักจะเข้าสิงเฉพาะคนที่อ่อนแอและไม่แข็งแรงเท่านั้นและหลังจากเข้าสิงแล้วก็จะกินอวัยวะภายในของผู้นั้น แต่ผีปอบก็รู้จักกลัว ผีปอบจะกลัวคนที่มีจิตใจเข้มแข็งและมีวิชาอาคม มีของดีประจำตัว ผีปอบจะเข้าสิงได้ทางเดียวคือตรงกลางศีรษะหรือกลางกะหม่อม แต่เมื่อชาวบ้านสามารถจับได้ว่าใครเป็นผีปอบในหมู่บ้านชาวบ้านก็จะช่วยกันหาว่ามาจากใครและขับไล่ออกจากหมู่บ้านไป

ผีเชือ

ผีเชือคือผีบรรพบุรุษเป็นวิญญาณของญาติที่ตายไปแล้ว ถ้ายังไม่ไปเกิดก็จะวนเวียนอยู่บนโลกคอยปกป้องดูแลลูกหลาน ชอบให้ลูกหลานอยู่รวมกันรักใคร่สามัคคีกัน หากลูกหลานจะจัดงานอะไรก็

ผีปู้ตา

ผีปู้ตาเป็นผีผู้ดูแลบ้านเมืองและสังคม ผีปู้ตาเป็นผีชั้นผู้ใหญ่หากเราจะจัดงานใด ๆ ขึ้นในชุมชนหรือหมู่บ้านจะต้องขออนุญาตผีปู้ตาก่อน โดยปกติชาวอีสานจะเลี้ยงผีปู้ตาปีละ 2 ครั้ง คือ ก่อนลงทำไร่ไถนาและหลังการเก็บเกี่ยว

อำนาจเหนือธรรมชาติ (Animistic Belife) เป็นความเชื่อว่า สิ่งต่างๆ มีวิญญาณที่เป็นอำนาจเหนือธรรมชาติ ดลบันดาลให้ความช่วยเหลือ ค้ำครองมนุษย์ อำนาจเหนือธรรมชาติมาจากสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ มีลักษณะที่โดดเด่น พิเศษ เช่น ภูเขา ผาสูง ต้นไม้ที่มีอายุยืน เป้าหมายของพิธีกรรมดังกล่าว ก็เพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์สำหรับคนดำรงชีวิตอยู่ได้ จึงมีการประกอบพิธีกรรมขึ้น โดยมีเป้าหมาย เพื่อการร้องขอจากธรรมชาติ โดยปรากฏว่ามีการใช้สัญลักษณ์แทนความเชื่อ เช่น กบ หอย เต่า หรือในบางครั้งแสดงออกด้วยการร่วมเพศ อันมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ ที่สื่อถึงความงอกงามอุดมสมบูรณ์การก่อกำเนิดชีวิต การกระจายพันธุ์ เห็นได้จาก ภาพเขียนสี ที่ผาหลายเหนือแม่น้ำจี้เจียง เมืองกวางสี ถิ่นที่อยู่อาศัยของพวกจ้วง เป็นไต่ผาหนึ่ง มีการเขียนรูวงกลม หมายถึงกลองมโหระทึก บางวงมีแจกคล้ายดาว แสดงขบวนแห่ประโคมมโหระทึก ทำให้ฝนตก บ้างก็เขียนเป็นรูปคนย่อเข้าทางขาแขนแทนรูปกบแผ่กางขาสี่ขา กบเป็นสัญลักษณ์ของน้ำหรือฝน พิธีที่แสดงไว้อาจเน้นการขอฝน และขอน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรกรรมบริเวณวัฒนธรรม ชุมชนบ้านเชียงมีคติความเชื่อและการประกอบพิธีกรรม ที่สัมพันธ์กับลัทธิความอุดมสมบูรณ์ โดยปรากฏให้เห็นผ่านหลักฐานทางโบราณคดี คือ ลวดลายที่ปรากฏอยู่บนเครื่องปั้นดินเผา ที่มีลวดลายเป็นรูป งู หรือ ทัพพีดินเผามีลายเขียนเป็นรูปกบ⁷ ชุมชนบ้านเชียงมิได้ตั้งตัวอยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่มีความสัมพันธ์ ใกล้เคียงกับชุมชนอื่นๆ ในอีสาน บางชุมชนใกล้เคียงกัน แม้ปรากฏว่า วัฒนธรรมบางอย่างแตกต่างกันบ้าง ดังกลุ่มชุมชนริมหนองหาน จังหวัดสกลนคร เช่นที่ ชุมชน โบราณบ้านม่วง ตำบลห้วยยาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ที่พบหลักฐาน เช่น โครงกระดูก ภาชนะลายเชือกทาบ ลายเขียนสี เครื่องประดับสำริด ลูกปัดแก้ว เครื่องมือเหล็ก ภาชนะคล้ายกับบ้านเชียงแต่ฝีมือต่ำกว่า นอกจากการปรากฏลวดลาย สัตว์สัญลักษณ์ รูป งู และกบ บนภาชนะเครื่องใช้ในชุมชนบ้านเชียงแล้ว ในบริเวณเขตลุ่มแม่น้ำโขง ยังปรากฏร่องรอยเกี่ยวกับพิธีกรรม เพื่อความอุดมสมบูรณ์ ของคนก่อนประวัติศาสตร์ ตาม ผิงผา และผนังถ้ำ รูป สัตว์สัญลักษณ์ดังกล่าว กระจายอยู่ทั่วไป เช่น

ถ้าพระนาหลวง (ภูถ้าพระ) อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ปรากฏภาพวาดคล้ายงู
วัดพระพุทธรบาทบัวบก อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ปรากฏภาพเขียนสีที่มีลวดลาย
คล้ายงู⁸

ถ้าผาหลายภูผายนต์ จังหวัด สกลนคร พบภาพเขียน รูปกบเขียด⁹

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 206.

⁸ กรมศิลปากร, (2532), ศิลปะถ้ำในอีสาน เอกสารกองโบราณคดี หมายเลข17/2531 กองโบราณคดี, กรมศิลปากร (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย), หน้า 39-57.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

ถ้าภูผาผึ่ง ถ้าเลือดตก ในจังหวัดอุดรธานี พบภาพเขียน รูปปลา

นอกจากนั้นยังมี การนับถือ ป่าทึบ ภูเขาใหญ่ ต้นไม้ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่เป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงผู้คนในสังคม ให้เข้ามาอยู่ร่วมสำนึกในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เดียวกันภายในชุมชน สิ่งต่างๆ เหล่านี้ เป็นเหมือนส่วนหนึ่งที่มีหน้าที่ในการทำการควบคุมชุมชนต่างๆ ให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบได้ นับเป็นกฎธรรมชาติที่เป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมชุมชนก่อนการเข้ามาของลัทธิความเชื่ออื่นๆ ความเชื่อ เกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่สัมพันธ์ ต่อความอุดมสมบูรณ์ และความสงบร่มเย็น ของชุมชนนี้ นำไปสู่การ รังสรรค์พิธีกรรม และการแสดงออก ของผู้คน ที่มีต่อธรรมชาติ อบรม เคารพ และหวาดกลัว

พิธีเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ สภาพแวดล้อมของดินฟ้าอากาศ มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต และความเชื่อของผู้คนในลุ่มน้ำโขง เพราะธรรมชาติเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ ดังปรากฏอยู่ในตำนานปรัมปรามากมายที่อธิบายถึงภัยพิบัติทั้งน้ำท่วม ฝนแล้ง บ้านเมืองล่มจม ซึ่งเป็นผลของลมมรสุมที่พัดพาเอาฝนมาตกไม่แน่นอน ทำให้มนุษย์เกิดปัญหาในการเพาะปลูกอยู่เสมอ แต่ความเชื่อที่สะท้อนจากตำนานต่างๆ จะอธิบายว่า แดน หรือเทพ ที่อยู่บนฟ้าเป็นผู้บันดาลให้น้ำท่วม เพื่อเป็นการลงโทษมนุษย์ที่ไม่เชื่อฟังและไม่เซ่นไหว้อ่อนน้อมด้วย

คติความเชื่อ เรื่องความอุดมสมบูรณ์ นับเป็นความเชื่อที่อิงอยู่กับอำนาจทางธรรมชาติต่างๆ ดังนั้น เมื่อมนุษย์ ไม่สามารถที่จะควบคุมธรรมชาติได้ จึงได้ ปรากฏพิธีกรรม เพื่อร้องขอต่อธรรมชาติให้อำนวย ความสมบูรณ์พูนสุขต่างๆ ให้กับชุมชน พิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของผู้คนแถบนี้ถึงมักเกี่ยวข้องกับการขอฝน หรือ แก้ปัญหาน้ำมากไป หรือน้ำท่วมคล้ายๆ กันทั่วภูมิภาค ด้วยอิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่คล้ายกัน จึงสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการปรับตัวของมนุษย์ด้วยการใช้พิธีกรรม

พิธีที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ ที่ปรากฏ ได้แก่ **พิธีกรรมเกี่ยวกับการขอฝน**

สำหรับหลักฐานเก่าสุดในประเทศไทยที่แสดงถึงร่องรอยของความเชื่อที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ที่เน้นความสำคัญของน้ำมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จะเห็นได้จากการขุดพบหม้อลายเขียนสีจำนวนหนึ่งที่บ้านเชียง ที่เขียนเป็นลวดลายรูปงู ผีงูอยู่ในหลุมศพของบุคคลที่คงมีตำแหน่งสำคัญ มีอายุในยุคโลหะหรือเกือบ 3000 ปีมาแล้ว ซึ่งแสดงว่ามนุษย์ยุคโลหะ ในบริเวณแอ่งสกลนคร มีการนับถืองูเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์แล้ว การนับถืองู คงเป็นความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนในภูมิภาคนี้มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และน่าจะถูกปรับเปลี่ยนจากงูเป็นการนับถือนาค หรือ พญานาค ดังที่เราเห็นในปัจจุบันว่าพญานาค เป็นเจ้าแห่งดิน น้ำ

สัตว์ที่มีความสัมพันธ์กับน้ำและมีบทบาทต่อความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของดินแดนแถบนี้อีกประเภทหนึ่งคือ กบ ซึ่งมีความเป็นไปได้มากที่มนุษย์คงสังเกตเห็นเมื่อใดที่กบร้องฝนมักจะตกดังนั้นกบจึงถูกหยิบขึ้นมาเป็นสัตว์สัญลักษณ์แทนความสัมพันธ์ระหว่างฝน

กับน้ำ ชนเผ่าจ้วงที่อยู่ทางใต้ของประเทศจีนนับถือกบเป็นเทพธิดาแห่งฝน และเป็นบรรพบุรุษด้วย ด้วยมีความเชื่อว่า กบ เป็นผู้ให้ความเจริญเติบโตต่อพืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ ด้วยการนำน้ำมาให้ ชาวจ้วงมีเทศกาลบูชากบด้วยการฆ่ากบแล้วตีกลองมโหระทึกให้ดังก้องกังวานไปทั่ว เพื่อให้วิญญาณกบได้ยินแล้วจะได้ร้องส่งเสียงให้เทพแห่งฟ้าร้องส่งฝนลงมาให้แก่มนุษย์ กบจึงเป็นสัตว์ศักดิ์ที่มนุษย์นำไปประดับตกแต่งกลองมโหระทึก ซึ่งความเชื่อนี้แพร่หลายในกลุ่มชนอื่นๆ ที่มีประเพณีตีกลองมโหระทึกเพื่อขอฝนด้วย เช่น ชนเผ่าเย้า ลัวะ กะเหรี่ยง ตลอดจนบริเวณตั้งแต่ตอนใต้ของประเทศจีนจนถึงหมู่เกาะสุมาตรา¹⁰

พิธีขอฝนสะท้อนความเชื่อที่มีพื้นฐานมาจากสังคมดั้งเดิมที่เป็นสังคมเกษตรกรรม และให้ความสำคัญต่อน้ำหรือฝน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของชีวิตและพืชผลที่อุดมสมบูรณ์ น้ำจึงเป็นเหมือนสิ่งที่เป็นต้นกำเนิดของทุกสิ่งทุกอย่างและเป็นสัญลักษณ์ของความมีชีวิตด้วย พิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์และพิธีขอฝนจึงสะท้อนความเชื่อและสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับเพศ ทั้งเพศชายและเพศหญิง ทั้งในฐานะเทพผู้ให้กำเนิด เช่น พ่อฟ้า แม่ดิน แถน นาค กบ

ในบรรดาพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์นั้น กล่าวได้ว่า "พิธีขอฝน" เป็นเอกลักษณ์ร่วมกันอย่างหนึ่งของชาวอุษาคเนย์ ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนในภูมิภาคนี้ ก่อนการรับศาสนาภายนอกมา การสังเกตสภาพธรรมชาติที่อยู่รอบๆตัว เพื่อเป็นการคาดคะเน ฝน ที่เป็นปัจจัยทางการผลิต ของชุมชนเกษตรกรรม เช่น

การคาดคะเนโดยสังเกตจากพืช

การคาดคะเนจากต้นมะขาม (จะใช้ได้เป็นบางต้น ต้นที่เคยทำนายนได้เท่านั้น จึงจะใช้ได้อีกเป็นครั้งต่อไป)

ถ้าติดผลช้า ทำนายนว่าปีนั้นฝนจะตกช้ากว่าปกติ

ถ้าปีไหนยอดมะขามยาว ทำนายนว่าฝนปลายปีจะดี

ถ้าต้นมะขามออกผลน้อย ทำนายนว่าปีนั้นฝนจะตกน้อยหรือจะแล้ง

ถ้าต้นมะขามออกผลมาก ทำนายนว่าปีนั้นฝนจะตกชุก การคาดคะเนจากต้นน้อยหน่า (เลือกต้นสังเกตเหมือนต้นมะขาม)

ถ้าติดผลช้า ทำนายนว่าปีนั้นฝนจะตกช้ากว่าปกติ

การคาดคะเนจากต้นนุ่น (เลือกต้นสังเกตเหมือนต้นมะขาม)

ถ้าปีไหนต้นนุ่นให้ดอกดก ทำนายนว่าฝนจะตกชุก

ถ้าดอกนุ่นดกช่วงไหน ฝนจะตกดีช่วงนั้น

¹⁰ ปรานี วงศ์เทศ, (2543), **สังคม และวัฒนธรรม ในอุษาคเนย์** (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์),

การคาดคะเนจากตั่งวงข้าง

ถ้าปีใดตั่งวงข้างโค้งมาก ก็คาดคะเนได้ว่าปีนั้นฝนจะดี

การคาดคะเนโดยสังเกตจากสัตว์

ตัวตะกวด (แลน)

ถ้าโคหนางมีสีดำ ทำนายว่าตั่งปีนั้นฝนจะดี

ถ้าโคหนางมีสีขาวย ทำนายว่าตั่งปีนั้นฝนจะแล้ง

ถ้าปลายหางมีสีดำ ทำนายว่าปลายปีฝนจะดี

ถ้าปลายหางมีสีขาวย ทำนายว่าปลายปีฝนจะแล้ง

ถ้าหางมีสีดำตลอด ทำนายว่าฝนจะตกชุกตลอดปี

แมงดา

ถ้าแมงดาออกไข่ใส่ตั่งหญ้าสูงจากโคหนาง หรือ ยอดหญ้า ทำนายว่าปีนั้นฝนจะดี

ถ้าแมงดาออกไข่ใส่ตั่งหญ้าต่ำจากโคหนาง หรือ โคหนางหญ้า ทำนายว่าปีนั้นฝนจะแล้ง

มดแดง

ถ้าเห็นมดแดงคาบไข่ ได้เป็นแถวยาว ทำนายว่าในช่วงนั้นจะมีฝนตกภายใน 1-2 วัน

การคาดคะเนโดยการสังเกตท้องฟ้าและทิศทางลม

ถ้าเห็นดวงดาวบนท้องฟ้า ส่องแสงระยิบระยับ กระจายกันห่าง ๆ ทำนายว่า ปีนั้น ๆ ฝนจะแล้ง

ถ้าเห็นดวงดาวบนท้องฟ้า อยู่กันเป็นกระจุก ทำนายว่าฝนปีนั้นจะดี

ถ้าคืนไหนเห็นดวงดาวบนท้องฟ้าเป็นจำนวนมาก ทำนายว่าฝนจะไม่ตก

ถ้าคืนไหนท้องฟ้าปิดมองไม่เห็นดาว ทำนายว่าฝนจะตก

ในวันขึ้นหรือแรม 1-2 ค่ำ ถ้าพระจันทร์ขึ้นตรง ทำนายว่าฝนจะดี ถ้าเห็นพระจันทร์ขึ้นเฉียง ทำนายว่าฝนจะแล้ง

ถ้าลมเดือนพฤษภาคม พัดแรง ทำนายว่าปีนั้นฝนจะแล้ง¹¹

2.2 การรับอารยธรรมอินเดีย

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงส่งสมณะชุตเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนตะวันออกจนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อประมาณพ.ศ.300

¹¹ สรุปลงความจาก สภาวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น, (2540), ของดีอีสาน (ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์), หน้า 34- 40.

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาบันทึกโบราณของจีนได้กล่าวว่า โคนกัณฑุญได้แต่งงานกับนางกษัตริย์แห่งอาณาจักรฟูนันชื่อหลิวเหย่ (Queen Willow Leaf) ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองเดิมในดินแดนแห่งนั้นนั้น เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 5 เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่านอกจากวัฒนธรรมอินเดียจะเผยแพร่เข้ามาทางพ่อค้าชาวอินเดียแล้วนั้นยังเกิดขึ้นจากครั้งที่ชาวสิงคโปร์บางส่วนได้อพยพหนีสงครามเข้ามา¹² อิทธิพลของศาสนาพุทธและพราหมณ์จากอินเดียได้เข้ามาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวพื้นเมืองเดิม ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนอีสาน ระบบความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนอีสานพื้นเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ที่มีลัทธิบูชาอยู่ก่อนแล้ว อาจจะไม่มีความเชื่อที่จะทำให้เกิดการเห็นพ้องยอมรับกันโดยทั่วไปได้ แต่เมื่อได้รับอิทธิพลทางศาสนาและพิธีกรรมของอินเดียที่รับเข้ามา จึงเกิดการปรับปรุงและผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม โดยมีวัตถุประสงค์ที่ชาวพื้นเมืองเดิมยอมรับศาสนาใหม่ โดยยกฐานะของงูให้เป็นนาค ในฐานะของอมนุษย์ ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา คติดั้งเดิมและพิธีกรรมต่างๆ ก็จะถูกปรับเปลี่ยน หรือผสมผสานกับธรรมเนียมประเพณีทางศาสนาให้มีระบบและมีพลังอำนาจให้คนเชื่อถือและศรัทธามากขึ้นกว่าเดิม ที่เป็นเพียงธรรมชาติตามธรรมชาติ ดังที่ปรากฏความเชื่อเรื่องนาคตามพุทธประวัติและชาดกต่างๆ เช่น ภูริทัตตนาคราช สังขपालนาคราช ฯลฯ มีการสร้างสัญลักษณ์ของนาคให้เป็นตัวแทนของผู้คุ้มครองพุทธศาสนา เช่น สร้างพระพุทธรูปนาคปรก โดยได้รับเข้ามาตั้งแต่สมัยทวารวดี เป็นการรวมความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคและพระพุทธศาสนาเข้าไว้ด้วยกัน ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปนาคปรก ได้รับความนิยมเนื่องมาจากความเชื่อถือดั้งเดิมในดินแดนแถบนี้ ซึ่งส่วนใหญ่ถือว่ นาคเป็นบรรพบุรุษของพวกเขา¹³

2.2.1 พุทธศาสนาในบริเวณลุ่มน้ำโขงและคติความเชื่อเรื่องนาคในทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในบริเวณลุ่มน้ำโขง

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 วัฒนธรรมทวารวดีได้ขยายตัวเข้ามาในบริเวณลุ่มน้ำโขง โดยได้เผยแพร่พุทธศาสนานิกายเถรวาท และจากอิทธิพลของพุทธศาสนา เป็นผลให้เกิดความนิยมสร้างงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ดังเช่นการพบพระพุทธรูปปางนาคปรกที่เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์¹⁴ นอกจากนี้ยังพบว่ามีการสร้างศาสนสถาน และโบราณวัตถุ อันสืบเนื่องมาจากความเชื่อในทางพุทธศาสนาและความเชื่อท้องถิ่น ปรากฏหลักฐาน

¹² ดำเนียร เลขะกุล, (2510), เอกสารวิจัยส่วนบุคคล เรื่องลักษณะนิสัยประจำชาติไทย ภาค 1 (มปพ.), หน้า 76.

¹³ พีรพน พิศณุพงศ์, (2521), พระพุทธรูปนาคปรก (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร), หน้า 34.

¹⁴ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, (2512), ศิลปในประเทศไทย (พระนคร : กรุงเทพมหานคร),

ถึงการสร้างอุเทสิกเจดีย์ เช่น พระพุทธรูป¹⁵ เป็นสิ่งสักการบูชา และรอยจำหลักรอยพระบาท ตามคติความเชื่อที่ว่า พระพุทธองค์เคยเสด็จมายังบริเวณดังกล่าว เพื่อโปรดสัตว์โลก ในครั้งพุทธกาล¹⁶ เช่น ที่ภูเขาพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี และได้ปรากฏ โบราณคดี หลายแห่ง เช่น เสมาหิน แบบแห่งชาติใหญ่ ปักกระจายตามเชิงเขา

ในสังคมของวัฒนธรรมทวารวดีนั้นยังเป็นการก่อให้เกิดประเพณีปฏิบัติที่สำคัญหลายอย่าง เช่น ประเพณีการบวช โดยมีอุปัชฌาย์เป็นผู้ ประกอบพิธี นั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึง การยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาในสมัยนี้พร้อมกันทั้งสามองค์ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สืบทอดพระศาสนา ซึ่งมีไชยสงฆ์ ที่เป็นผู้จาริกแสวงบุญมาจากนอกภูมิภาคอีกต่อไป พฤติกรรมการปฏิบัติ ที่เกิดขึ้นชี้ให้เห็นว่า มีการสืบทอดพระพุทธศาสนาโดยพระสงฆ์พื้นเมืองแล้ว¹⁷

นอกจากงานทางศาสนสถาน ศาสนวัตถุที่เป็นสิ่งหนึ่งที่เป็นสิ่งที่ยืนยันถึงการขยายตัวของวัฒนธรรมทวารวดี เข้ามาในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือแล้ว ยังพบจารึกภาษามอญในหลายพื้นที่ เช่น ที่จังหวัด ชัยภูมิ จังหวัดอุดรธานี (จารึกบ้านดอนแก้ว) โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับการทำบุญในพุทธศาสนา¹⁸

คติความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในพุทธศาสนา

นับจากยุคพระเวทที่ อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ ได้ขยายตัวเข้ามาในบริเวณอินเดีย ที่ได้ปรับเอาความเชื่อในการบูชาของชนพื้นถิ่นได้ถูกผสมผสานเข้าเป็นส่วนหนึ่งตามคติความเชื่อในศาสนาใหม่ ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นในอินเดีย คติความเชื่อเรื่องนาค ที่มีแต่ยุคพระเวท ก็ได้มีการผสมผสานเข้ากับคติความเชื่อทางพุทธศาสนา และได้ปรากฏว่า ในช่วงที่ราชวงศ์ นาคะ ครอบครองอินเดียทางตอนเหนือในรัชสมัยของ กษัตริย์ นันทคุปตะ ได้เป็นผู้ที่สนับสนุนให้มีการบูชา และนาค ควบคู่ไปกับพุทธศาสนา¹⁹

¹⁵ ธนาภิก (นามแฝง), (2540), *ประวัติพระพุทธรูปปางต่างๆ* (กรุงเทพฯ : ปิรามิด), หน้า 3.

¹⁶ อมรา ศรีสุชาติ และคนอื่นๆ, (2535), *ศิลปะถ้ำอีสานสมัยประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร), หน้า 28.

¹⁷ ธิดา สาระยา, (2539), *อารยธรรมไทย* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ), หน้า 245.

¹⁸ กรรณิการ์ วิมลเกษม, (2542), "จารึกภาษามอญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : การศึกษาเชิงอักษรวิทยา" *ดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นจนถึงคริสตวรรษที่ 15*, อ่างจาก ผาสุข อินทราวุธ, *ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย).

¹⁹ นภาพร เล้าสินวัฒนา, (2538), "นาคคนที่เทวดาในศิลปะลังกา," *วารสารศิลปากร* (ฉบับเดือน พฤษภาคม - มิถุนายน) : หน้า 85-108.

ความเชื่อเรื่องนาคที่ได้ปรากฏในความเชื่อทางพุทธศาสนา นาคปรากฏในส่วนที่สัมพันธ์กับพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า ในตอนต่างๆ ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก หรือเนื้อหาในชาดกที่กล่าวถึงเรื่องของพระชาติต่างๆ ของพระพุทธเจ้า

ในทางพุทธศาสนานั้นได้อธิบายถึงกำเนิดของนาคเรื่องราวของนาคไว้อย่างละเอียด ชับซ้อน แยกแยะไว้อย่างมากมาย ชาติกำเนิดของนาคที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา และรูปลักษณะของนาคนั้น ได้อธิบายไว้ต่างกับนาคในศาสนาพราหมณ์ โดยพุทธศาสนาได้อธิบายไว้ในพระไตรปิฎกว่าปรากฏความตามพระสูตรตปิฎก ในนาคสังคยุต พระพุทธเจ้าได้ตรัสความกล่าวถึงกำเนิดนาคไว้ 4 ประเภท ว่า

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นาคมี สี่กำเนิด คืออะไรบ้าง

นาคที่เกิดในไข่ (อณตะชะชะ)

นาคที่เกิดในครรภ์ (ชลาพุชะ)

นาคที่เกิดในเทาโคล หรือ เกิดในสิ่งสกปรก (สังเสทชะ)

นาคที่เกิดขึ้นมาโดยทันทีทันใด (โอปปาติกะ)

นาคที่เกิดในครรภ์ในเทาโคล และที่เกิดผุดขึ้น ประณิตกว่านาคที่เกิดในไข่
นาคที่เกิดในเทาโคลและที่ผุดขึ้น ประณิตกว่านาคที่เกิดในไข่และในครรภ์
นาคเกิดผุดขึ้น ประณิตกว่านาคในไข่ ที่เกิดในครรภ์ และที่เกิดในเทาโคล
นาคมี สี่ กำเนิด ฉะนี้แล ..." ²⁰

ในทางพุทธศาสนามีการแบ่งนาคออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ชลชพญานาค เป็นพญานาคที่ถือกำเนิดในน้ำ นาคเหล่านี้ สามารถเนรมิตตนได้แต่ในน้ำเท่านั้น บนบกไม่สามารถเนรมิตตนได้ ดังปรากฏความในไตรภูมิ ว่า

"ที่เขาเกิด ที่เขาตาย ก็ดี ที่เขานอนก็ดี ที่เขาสมาคมกันนั้นด้วยก็ดี

ที่เขาออกคราบก็ดี แลในสถานที่ทั้งนี้ แลเขาอยู่แห่งใดแห่งหนึ่งก็ดี

เขามิอาจเนรมิตตน เขาให้เป็นอื่นได้หามิได้ ฉะนี้แล เขาไปสถานที่แห่งอื่นได้

เขาจึงเนรมิตตนให้เป็นอื่น

ไปแล แม้ว่าเขาเนรมิตตนเข้าได้งามดังเทพยดา ก็ได้แล ฯ

ฉะเมื่อนาคนั้นออกไปหากินแลเป็นสิ่งอันใดหากินเหยื่อได้ง่ายนั้นได้

²⁰ กรมศิลปากร, (2523), จักรวาลทิพย์นิ (กรุงเทพฯ : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร), หน้า 42.

เขาก็ออมเนรมิตตนเขาเป็นสิ่งนั้นแล แล้วงจึงเที่ยวขึ้นมาล่าหากินในดินนี้
 ลางคาบเขาเป็นงูอื่น ลางคาบเขาเป็นงูไซ ลางคาบเขาเป็น งูกระสา
 ลางคาบเขาเป็นงูเห่า ลางคาบเขาเป็นงูเขียว ลางคาบเขาเป็นงูอื่น
 ลางคาบเขาเป็นสัตว์อื่น " ²¹

2. กลขพญานาค เป็นพญานาคที่มีชาติกำเนิดบนบก ในไตรภูมิอธิบายว่า นาค กลขะ
 นั้น เนรมิตกายได้แต่บนบก แลในน้ำนั้นเนรมิตกายไม่ได้

ดังนั้นเมื่อเหล่านาค อาศัยอยู่ในถิ่นที่อยู่ของตนก็สามารถ จำแลงแปลงกายเป็นมนุษย์และ
 สิ่งอื่นๆได้ แต่เมื่อใดที่ต้องออกไปนอกพื้นที่ของตนก็จะต้องเนรมิตตนเป็นสิ่งอื่นๆ เมื่อมีความโกรธ
 ก็จะสามารถเนรมิตร่างกายตนเองให้มีขนาดใหญ่ และกลายเป็นสัตว์ที่โหดร้ายสามารถถล่มพิช ล่ม
 บ้านเมืองได้จะเนรมิตตนเองให้มีขนาดใหญ่สีขาวล้วนใช้ขนดหางวงล้อมรอบเมืองใหญ่จนชาว
 เมืองเกรงกลัวก็ได้²²

นอกจากนี้ ตามคติทางจักรวาลวิทยาตามคติทางพุทธศาสนา ได้อธิบาย ถิ่นที่อยู่ของนาค
 ไว้ ว่านาคอาศัยในโลกบาดาล คล้ายกับนาค ตามอย่าง คติ พรหมณ์ - ฮินดู แต่ตามคัมภีร์ทาง
 พุทธศาสนา ได้อธิบายถึงลักษณะของถิ่นที่อยู่ของนาค ไว้ เช่น

" ภายใต้เขา เวภารพต มีวังนาค ของเหล่านาคที่อยู่บนแผ่นดิน มีประมาณ 500 โยชน์
 ปานเทวโลก ประกอบด้วยพื้นอันแล้วด้วยแก้วมณี พร้อมทั้งสวน และอุทยาน "

ในไตรภูมินั้น ได้มีการอธิบายที่อยู่ของนาคอย่างพิสดาร

"เมื่อไฟไหม้กลบแล้วแลตั้งพื้นแผ่นดินใหม่ บมิได้ตั้งทุกแห่งบมิได้เป็นโดยธรรมดา

แต่ก่อนมีที่เปล่าโดยกว้าง โดยสูง ๓๐๐ โยชน์ ก็ยังมีลางแห่งโดยกว้าง

โดยสูงแลได้ ๕๐๐ โยชน์ ก็มีลางภาพลางแห่งโดยกว้างโดยสูงได้ ๗๐๐ โยชน์

แลที่นั้นกลายเป็นแผ่นดินเสมอกัน ทุกแห่ง เลื่อมขาวงามดั่งแผ่นเงินยวง

มีหญ้าแพรกสีเขียวงามเหมือนตามกัน โดยสูง ๕ นิ้วมือ เขียวงาม ๓ นิ้วมือ

ดั่งแผ่นแก้วไพฑูรย์ฉนั้น แล ฯแลมีที่อันเปล่าอยู่นั้น

ลางแห่งหาสิ่งอันจะอยู่มิได้กลวงเปล่า อยู่ใต้เขาหิมพานต์ กว้างได้ ๕๐๐ โยชน์

²¹ กรมศิลปากร, (2543), *ไตรภูมิพระร่วง* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร), หน้า 41-45.

²² เพ็ญแข กิตติศักดิ์, (2529), "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่อง : จักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระสุตันตปิฎก" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 32.

เป็นเมืองแห่งนาคราช จำพวก ๑ อยู่แห่งนั้น และมีแก้วเจ็ดประการ

เป็นแผ่นดินงามดังไตรตรึงษ์ อันเป็นที่อยู่แห่งพระอินทร์เจ้านั้น

และมีสระใหญ่ๆ นั้นอันอยู่หลายแห่ง แลเป็นที่อยู่แห่งฝูงนาค

และมีทำอันงามหนักหนาที่นาค แรงอาบแรงเล่นมีฝูงปลาใหญ่ไล่ไปขบปลาเล็ก

แฝงดอกบัว ๕ สิ่ง บานอยู่ดูตระการตาทุกแห่ง ดอกบัวหลวง ดอกบัวใหญ่เท่ากงเกวียน " ²³

นอกจากนี้ ตามพุทธชาดกนั้นได้กล่าวถึงเรื่องของถิ่นที่อยู่ของนาค ว่ามีถิ่นที่อยู่ตามแม่น้ำสายสำคัญๆ เช่น ใน ฎริทตชาดก กล่าวถึงนาคว่าอาศัยอยู่ในแม่น้ำยมุนา ใน จัมเปยชาดก กล่าวถึงที่อยู่ของพญาจัมเปยนาคราช ว่าอยู่ในแม่น้ำ จัมปา

นอกจากนั้น ในคติทางพุทธศาสนานั้น ยังมีการอธิบายรูปลักษณะของนาค ไว้ด้วย ดังที่ปรากฏใน พุทธชาดก เรื่องต่างๆ เช่น ปรากฏความในสังขปาลชาดก

" ร่างของพระโพธิสัตว์ มีขนาดใหญ่เท่าเรือโกศลลำหนึ่ง เช่นเดียวกับพวงมะลิอันบุคคลลงตั้งไว้ อีกร่างประกอบด้วยนัยตาคัลลายเม็ดมะกล่ำ "

ในจักรวาฬทีปนี กล่าวว่า " เมื่อนาคโตเต็มที จะมีความยาวถึง 100 วา หรือ 1000 วา และสามารถเนรมิต พังพานให้มี หนึ่งถึงร้อย " ²⁴

ตามความเชื่อทางพุทธศาสนาได้มีการแบ่งประเภทของนาคออกมากถึง 1,024 ชนิด และได้มีการจัดหมวดหมู่ของนาค เอาไว้เป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

กฏฐมุข เป็นพญานาคที่มีพิษ ซึ่งถ้ากัดผู้ใดแล้วร่างกายผู้นั้นจะแข็งไปหมดทั้งตัว อวัยวะต่างๆเช่น แขนจะงอเข้า และยึดออกไม่ได้จะปวดมาก

ปุตติมุข เป็นพญานาคมีพิษชนิดหนึ่ง ถ้ากัดผู้ใดแล้ว รอยแผลที่ถูกกัดนั้นจะเน่าและมีน้ำเหลืองไหลออกมา

อคคิมุข เป็นพญานาคมีพิษชนิดหนึ่งถ้าผู้ใดถูกกัด แล้วจะมีอาการร้อนทั้งตัว และรอยแผล ที่ถูกกัดนั้นเป็นรอยริ้ว คล้ายกับถูกไฟไหม้

²³ กรมศิลปากร, (2543), **ไตรภูมิพระร่วง** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร), หน้า 678.

²⁴ กรมศิลปากร, (2523), **จักรวาฬทีปนี** (กรุงเทพฯ : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร), หน้า

สตถุมข เป็นพญานาคมีพิษชนิดหนึ่งถ้าไปกัดผู้ใดเข้าแล้วผู้นั้นจะเหมือนกับถูกฟ้าผ่า ในบรรดาพญานาคที่กล่าวมาทั้ง สี่ ประเภทนั้น พญานาคในแต่ละประเภทยังมีการแบ่งแยกการทำอันตราย ออกไปต่างกัน

ทัญฐวิสาพญานาค เป็นพญานาคที่ขบกัดใครแล้วจะเกิดพิษแผ่ซ่านทั่วตัว

ทัญฐวิสหพญานาค เป็นพญานาคที่ใช้มองดูและพ่นพิษออกทางตา

มุฏฐวิสหพญานาค เป็นพญานาคที่ใช้ลมหายใจพ่นเป็นพิษและอันนี้สามารถแผ่ซ่านได้

วาตวิสหพญานาค เป็นพญานาคที่ใช้ลมหายใจพ่นพิษ และพิษนั้นสามารถแผ่ซ่านได้

หากพิจารณาจากเรื่องราวพุทธประวัติของศาสดาทางพุทธศาสนา นาค ได้ถูกนำไปเป็นส่วนหนึ่งของการปะติดปะต่อเรื่องราวในพุทธประวัติ โดยนาคได้เข้าไปมีส่วนในการเป็นผู้ที่แสดงให้เห็นถึง การมีบุญญาธิการของพระศาสดา อย่าง พระพุทธเจ้า เช่น

ในตอนที่ พระพุทธเจ้า หย่อนพระบาทลงสู่พื้นดินปรากฏมีดอกบัว ชำแหลกธรณีขึ้นมา ได้มีพญานาค นันทะ และอุปนันทะ ที่มีกายหนึ่งอยู่ในอากาศ เนรมิตท่อน้ำสองท่อน เพื่อทำการสรองสนานพระองค์

หรือภายหลังจากการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสำเร็จสัมโพธิญาณแล้ว พระองค์ได้ประทับอยู่ใต้ร่มไม้มหาโพธิ์ เพื่อเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา 7 วัน ในขณะที่ประทับยังไม่จิก ระหว่างนั้นฝนตกพรำและเจ็ดด้วยลมหนาวตลอดเจ็ดวัน พญามุจลินทร์นาค ได้เข้ามาขดรอบเป็นพุทธบังลังก์ รวมเจ็ดรอบและแผ่พังพานเหนือพระเศียรพระพุทธเจ้า เพื่อกำบังลม และฝนตลอดเจ็ดวัน ครั้นฝนหายแล้วก็คลายขดออก และแปลงกลายเป็นมาณพหนุ่มถวายความเคารพ

นอกจากนี้ยังปรากฏถึงนาค พุทธชาดก ซึ่งเป็นเรื่องราวที่เล่าสืบๆกันมา แล้วในกาลต่อมาได้จารึกลงในพระไตรปิฎก แล้วพระอรธกถาจารย์ ได้รจนาเป็นคัมภีร์อรธกถาตก ดังนั้นเรื่องราวที่เกิดขึ้นนี้จึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงแม้จะมีการแปลสืบเนื่องกันมา ดังนั้นเมื่อมีการขยายตัวของพุทธศาสนาเข้ามา จึงน่าจะมีการนำเอาชาดกเรื่องต่างๆเข้ามาพร้อมกับการเผยแพร่พุทธศาสนา ดังกล่าว โดยเรื่องราว เล่าถึงการเสวยพระชาติต่างๆของพระโพธิสัตว์ ที่เป็นสัตว์ต่างๆ เป็นจำนวน 123 พระชาติ และมีพระชาติที่เป็นพญานาค 3 พระชาติ

จัมเปยยชาดก

ในพระชาตินี้ พระโพธิสัตว์ เป็นพระยานาค ชื่อจัมเปยยานาคราชอาศัยอยู่ในจัมปานที ในครั้งที่เกิดสงครามขึ้นระหว่าง เมือง มคธ กับเมือง อังค จัมเปยยานาคราช ได้ให้การช่วยเหลือเมืองเมืองมคธ จนได้รับชัยชนะ ด้วยเหตุที่ทั้งสองฝ่ายคือ กษัตริย์แห่งเมืองมคธ และ จัมเปยยานาคราช มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และต่อมาได้กล่าวถึงชาติที่พระโพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นคนเฉลียวใจ

ได้เห็นสมบัติของนาคราช และเกิดความอยากได้ จึงทำบุญ รักษาศีล จนได้เกิดมาเป็นนาคราช ต่อมาพระโพธิสัตว์ ได้เกิดความเบื่อหน่าย จึงไปรักษาอุโบสถศีลมาลัยโลกมนุษย์ ให้พ้นจากความ เป็นนาค

ภริยัตตชาดก

เรื่องของภริยัตตชาดกนี้ เป็นเรื่องราวที่ปรากฏในทศชาติ ชาดกอันเป็นสิบชาติสุดท้ายของ พระโพธิสัตว์ โดยในพระชาตินี้ พระโพธิสัตว์ ได้เสวยพระชาติเป็น พญานาคภริยัตตโดยเป็นโอรส องค์ที่สองของ ท้าวทศรถกับนาง สมุทรรชา ด้วยเหตุที่ต้องการพ้นจากการเป็นเดรัจฉาน จึงคิดรักษา อุโบสถศีล เพื่อแสวงหาผลในภพภาคหน้า ดังนั้น พญานาคภริยัตต จึงขึ้นไปรักษาอุโบสถศีล บน จอมปลวก ริมฝั่งน้ำ ยมูนา ตั้งความปรารถนาสละร่างกายของตนแก่ผู้ที่ต้องการ ครั้งนั้นมีฤาษีตน หนึ่งที่ได้รับมนต์ อาลัมพาย และยาทิพย์ ซึ่งเป็นสิ่งวิเศษ มาจากครุฑ และได้มอบแก่พราหมณ์ผู้ หนึ่ง เมื่อพราหมณ์นั้นได้พบกับพญานาคภริยัตต จึงได้ร่ายมนต์ จับพญานาคภริยัตต ดึงลงมาจาก จอมปลวกจับปากกรอกยาให้หมดกำลัง ด้วยรักษาอุโบสถศีลอยู่พญานาคภริยัตตจึงไม่ได้ทำร้าย พราหมณ์นั้น พราหมณ์นั้นจึงได้ทารุณพญานาคภริยัตต ด้วยวิธีต่างๆ นานา จนเลือดไหลออกทั้ง ทางปาก ทางจมูก ทั้งยังนำเอาแก้ววาลย์มามัด แล้วนำไปแสดงหาเงินยงที่ต่างๆ ทางเมืองนาคเมื่อ ไม่พบพญานาคภริยัตตบนจอมปลวกจึงได้ตามหาโดยให้ นาคสุทัศน์ ผู้เป็นที่ จนมาพบและสามารถ นำกลับไปเมืองนาคได้

ทัตถชาดก

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนาคราช มีน้องชาย ชื่อ จุลทัตถะนาคราชที่มีนิสัยโกรธง่าย หยาบคาย จึงเป็นเหตุให้บิดาเนรเทศออกจากเมือง พระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติ เป็นมหาทัตถะ นาคราช ได้สอนน้องชายให้เป็นคนที่มีความอดทนต่อการทำร้ายต่างๆ ให้ได้ จนสามารถเปลี่ยน นิสัยของจุลทัตถะนาคราชได้ในที่สุด

2.2.2 ความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในวัฒนธรรม พราหมณ์ – ฮินดู

นับแต่พุทธศตวรรษที่ 16 นั้น ได้ปรากฏกลุ่มวัฒนธรรมที่เข้ามามีอิทธิพลเหนือบริเวณดิน แดนอีสานลุ่มน้ำโขงอีกกลุ่มหนึ่ง นั่นคือ กลุ่มวัฒนธรรมขอม ประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18

เมื่อราชอาณาจักรกัมพูชา ได้มีการเผยแพร่อิทธิพลทางการเมือง และวัฒนธรรม มาลัย บริเวณแถบลุ่มน้ำโขง โดยทั้งนี้ได้นำเอาคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนา มหายาน เข้ามาเผยแพร่ ในบริเวณอีสาน โดยปรากฏความเข้มข้นของกลุ่มวัฒนธรรมนี้ บริเวณ อีสานตอนล่าง แถบลุ่มน้ำมูล โดยปรากฏตัวอย่างจาก การพบปราสาท ตามแบบสถาปัตยกรรม

ขอม กระจายตัวอยู่ทั่วไปในบริเวณดังกล่าวโดยปรากฏรูปแบบของวัฒนธรรมขอมในบริเวณในที่ต่างๆ เช่นปรากฏผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าตามแบบขอม เช่นที่เมืองหนองหานน้อย กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี²⁵ มีการสร้างศาสนสถานกระจายอยู่ทั่วไป เช่น พระธาตุนารายณ์เจงเวง พระธาตุเชิงชุม

นอกจากพระพุทธรูปปางนาคปรกที่พบแล้วยังปรากฏงานประติมากรรมที่เป็นคติความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในช่วงเวลาดังกล่าว ปรากฏตามศาสนสถาน ต่าง ๆ เช่น มีสะพานทางเดินที่มีราวเป็นรูปพญานาค (Divine Path) อันหมายถึงทางเดินของเทพเจ้ามายังพื้นโลกอันเป็นการเชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์ กับสวรรค์ ที่มีเขา ไกรลาส หรือเขาพระสุเมรุ เป็นแกนกลางของจักรวาล การที่มนุษย์จะขึ้นไปบูชาเทพเจ้าบนเทวาลัยหรือ เขาไกรลาสได้ จะต้องเดินข้ามสะพานนาคราชนี้

ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อเองที่วัฒนธรรมของขอมหรือที่เรียกกันว่าละโว้ เป็นปัจจัยความเชื่อเรื่องนาคในคติของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ทั้งลัทธิ ไศวนิกาย และ ไชยวณิกาย โดยปรากฏการขยายตัวเข้ามาเหนือดินแดนอีสานแถบลุ่มน้ำโขง โดยเข้ามามีอิทธิพลเหนือชุมชนโบราณเดิม ซึ่งปรากฏร่องรอยของอิทธิพลทวารวดีที่มีมาก่อน ยังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีทั้งโบราณวัตถุและใบเสมาหินจำนวนมากที่เป็นรูปแบบของศิลปะขอม²⁶

ความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในศาสนาพราหมณ์ น่าจะมีการสืบรากฐานมาจาก ลัทธิการบูชา ของกลุ่มชนพื้นถิ่นเดิมที่อาศัยอยู่ในอินเดียหรือกลุ่มชน ดรಾವิดีเยน หรือ พวกมิลักกะ ตามคำเรียกของกลุ่มพื้นเมือง ซึ่งพิธีการบูชายังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน*เมื่อเกิดการรุกรานเข้ามาโดยกลุ่มอารยัน หรือ อริยกะ คติความเชื่อเรื่องการบูชา นี้ จึงถูกดูดกลืนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อที่กลุ่มชน อารยัน คือ คติความเชื่อเรื่องงู ได้ถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่ง ของเหล่าเทพเจ้าทางคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ เช่น พระนารายณ์ หรือ พระวิษณุ โดยมีการสร้างรูปแบบ ให้งู

²⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม, (2533), **แอ่งอารยธรรมอีสาน ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน), หน้า 158.

²⁶ ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, (2527), **ภาพสลักเรื่องรามณะบนใบเสมา ศิลปากรฉบับพิเศษ** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร), หน้า 97-101.

* พิธีกรรมที่ปรากฏในการบูชา ทางตอนใต้ของประเทศไทย บริเวณแคว้น มหาราชตรา โดยจะเรียกเทศกาล บูชา นี้ว่า เทศกาลนาคาบังมี (NagaPanchami) จะจัดขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ โดยพิธีกรรมนี้เป็นที่ประชาชนเลี้ยงงูเห่า โดย นำเอา นม กล้วย ไปเลี้ยงงูต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ตาม รู ทั่วๆไป โดยการเซ่นสรวง งูในพิธีกรรมดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นในราวๆ เดือน กรกฎาคม หรือที่เรียกกัน เป็นภาษาพื้นถิ่นว่า เดือน เซรวาน และนอกจากพิธีกรรมเลี้ยงงู ในแคว้น มหาราชเพรานั้นแล้ว ยังมี ปรากฏอีกที่หนึ่ง คือ แคว้น เบงกอล แต่การบูชาของชาว เบงกอล นี้ เป็นการบูชา ให้กับ เทพธิดาแห่งงู คือ พระนางมนสาเทวี (Manasa) มีการปั้นรูปเป็นสตรีที่ตกแต่งสิริภรณ์ด้วยงู ได้ปรากฏข้อห้ามในการฆ่า ในช่วงที่มีการบูชางูนี้

กลายเป็นเทพองค์หนึ่งแต่ เป็นสิ่งที่อยู่ภายใต้อารักขาของเทพเจ้าตามอย่างศาสนาพราหมณ์ เช่น พระนารายณ์ที่เห็นได้ชัด คือ พระยานันตนาคราชที่เป็นแทนบรรทมของพระนารายณ์ ใน เกษียรสมุทรหรือ ที่ปรากฏประติมากรรมรูปพระศิวะมีสร้อยสังวาลเป็นนาค²⁷ หรือ ปรากฏ นาค ใน พิธีกรรมกวนเกษียรสมุทร ทางคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ได้สร้าง แบบแผนของการกำเนิด ของ เหล่านาคไว้ในคัมภีร์ปุราณะ เช่น ใน วิชาปุราณะ กล่าวว่า ผู้ให้กำเนิดงูใหญ่ คือนางสุรสา และลูกของนาคกันทรุเป็นงู 1000 ตัวเช่นเดียวกัน ในอัคนิปุราณะ ได้กล่าวว่า นางสุรสาชานา ของ พระกศยป ได้ให้กำเนิดงูใหญ่ 1000 ตัว ส่วนนางกัทรุชานา อีกผู้หนึ่ง ได้ให้กำเนิดอีก 1000ตัว เช่น กัน ที่สำคัญ เช่น เศษะ วาสูกิ เป็นต้น ส่วนในงานทางวรรณคดีสันสกฤตส่วนใหญ่กล่าวถึงกำเนิด ของนาคไว้ว่า นาค เป็นบุตรของนาง กันทรุ กับ พระกศยปศฤาษี

ตามการจัดระบบคติจักรวาลวิทยาของศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏใน วิชาปุราณะ และปัทม ปุราณะ กล่าวว่า มี 7 ชั้น คือ

- ชั้นที่ 1 อตล
- ชั้นที่ 2 วิคตล
- ชั้นที่ 3 สตุล
- ชั้นที่ 4 ตลาดล
- ชั้นที่ 5 มหาตล เป็นที่อยู่ของนาค
- ชั้นที่ 6 รสาทล
- ชั้นที่ 7 ปาตาล เป็นที่อยู่ของ วาสูกิ นาคราช

นอกจากนี้ ยังปรากฏชื่อของ มณิทวีป ซึ่งเป็นโลกที่อยู่ใต้บาดาล อันเป็นที่อยู่ของนาค ตามคติ พราหมณ์ - ฮินดู บทบาทและหน้าที่ของ นาค ตามคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์นั้นขึ้น กับ พระพรหม โดยพระพรหมได้กำหนดบทบาทหน้าที่ให้เป็นผู้คอยช่วยเหลือสัตว์ทั้งมวลด้วยการ เป็นผู้รองรับแผ่นดิน และเป็นบัลลังก์ให้กับ พระนารายณ์กลางเกษียรสมุทร ความเชื่อเรื่องนาคใน ศาสนาพราหมณ์นั้น ปรากฏถึงพญานาคผู้เป็นใหญ่ในมณิทวีป หรือโลกบาดาล นั่นคือ พระยานันตนาคราช ผู้มีร่างกายไม่สิ้นสุด (อนันตะ แปลว่า ไม่สิ้นสุด) โดยเชื่อกันว่า พระยานันตนาคราชนี้ มีศรีษะ หนึ่งพันศรีษะเป็นผู้ที่มีหน้าที่ในการเป็นผู้หนุนโลกไว้ ดังนั้น เมื่อพระยานันตนาคราช พลิกตัว ก็จะเป็นแผ่นดินไหว พระยานันตนาคราชนี้ เป็นเสมือนเป็นเทพที่ทำหน้าที่ติดตาม คุ่มครอง พระนารายณ์ เช่นเมื่อ พระนารายณ์อวตาร ลงมาเกิด เป็นพระราม พระยานันตนาคราช ก็ได้ตามมาเกิดเป็นพระลักษณ์ ดูแลเทพเจ้าตามความเชื่อในศาสนา พราหมณ์- ฮินดู นั้น ก็คือ พระนารายณ์ และยังเป็นสร้อยสังวาลของ พระศิวะ ดังนั้น ความเชื่อเรื่องงูของชนพื้นเมือง

²⁷ พระยาสังฆาภิรมย์, (2507), เทวกำเนิด (พระนคร : จำลองศิลป์), หน้า 106.

เดิมนั้น จึงได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับคติความเชื่อ ของกลุ่มอารายัน รูปร่างของงูจึงมีการปรับเปลี่ยน ไปโดยให้มีรูปแบบเป็นอมมนุษย์ คือท่อนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นงู ตามที่ปรากฏในเทวสถานในศาสนาฮินดู เช่น รูปนาคินี

นอกจากนี้ในวรรณคดีสันสกฤตในปางมัสยวตาร พระยานาคเคยเป็นเชือกผูกเรือของท้าวสตีตยพรด พระมณู ไว้กับกระโถงปลาใหญ่ (พระนารายณ์) เมื่อคราวน้ำท่วมโลก

ปางกुरुมาวตาร กล่าวถึงเมื่อครั้ง เทวดา กับอสูร ช่วยกันกสนเกษียรสมุทฺร เพื่อทำน้ำอมฤต ได้ใช้เขามันทร ต่างไม้กวน และเอานาค มาพันเขามันทร เป็นจำนวน ห้ารอบ โดยเทวดาเป็นพวกที่จุดทางหางนาค ในส่วนอสุรอยู่ทางหัวนาค

ได้ขยายเข้ามาในบริเวณ แถบอีสานนี้ การขยายตัวเข้ามาดังกล่าวน่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ความเชื่อเรื่องนาค ของศาสนาฮินดู วัฒนธรรมเขมรได้แพร่เข้ามายังบริเวณชุมชนโบราณเดิม ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง ซึ่งปรากฏร่องรอยของวัฒนธรรมทวารวดี โดยได้ปรากฏโบราณสถาน โบราณวัตถุ และใบเสมาหินเป็นจำนวนมาก ที่เป็นรูปแบบศิลปแบบนครวัด คติความเชื่อการนับถือศาสนา จึงเป็นลักษณะการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมทั้งสอง เช่น ที่ปราสาท นารายณ์เจงเวง สกลนคร อิทธิพลความเชื่อหนึ่งของวัฒนธรรมนั้น การปรากฏเทวาลัย ทางศาสนาพราหมณ์ เช่น สะพานนาคที่ทอดตัวลงมาจากเทวาลัย พระพุทธรูปนาคปรกตามอย่างมหายาน จะเห็นได้ว่า นาคในความเชื่อทางพราหมณ์ ฮินดู นาคเปรียบเสมือนเป็นเทพองค์หนึ่ง ดังปรากฏความเชื่อว่า นาคเป็นผู้แบกเขาพระสุเมรุไว้

เมื่อมีการขยายตัวของวัฒนธรรมอินเดีย ซึ่งเข้ามาทั้งพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ ฮินดู แล้ว ทำให้ เกิดการผสมผสาน กันระหว่าง คติความเชื่อดั้งเดิม ในการบูชาสัตว์สัญลักษณ์ต่างๆ กับคติความเชื่อเรื่องนาค ที่เข้ามาจากอารยธรรมดังกล่าว เกิดเป็นคติความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในชุมชนบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง

การเชื่อว่านาคเป็นเจ้าที่ผู้ดูแลพื้นดิน และคอยแบกรับบ้านเอาไว้ ดังนั้นชาวอีสานจึงมีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับนาคในการปลูกสร้างบ้านเรือนการปลูกเรือนด้วย มีตำราปรากฏเรียกว่า “ นาคปลูกเรือน ” สรุปได้ดังนี้ วันที่นาคหันหัวไป เรียก นาควัน เป็นวันใช้สำหรับปลูกเรือน เมื่อได้ตกลงจะปลูกเรือนแล้ว แม้ว่าจะเป็นวันไม่ดี แต่ถ้าทำให้ถูกพญานาคจะดลบันดาลให้เรื่องร้ายกลายเป็นดี เพราะมีความเชื่อกันว่า พญานาคเป็นสัตว์มีอิทธิฤทธิ์ เป็นเจ้าแผ่นดิน สามารถอำนาจ ความสุขหรือ ทุกข์แก่มนุษย์ได้ ฉะนั้นเมื่อปลูกบ้านควรจะมีการบูชาเจ้าที่ดินเสียก่อน

นอกจากนี้จะดูนาค ในแต่ละเดือนตามอุปนิสัยของนาคในแต่ละเดือนด้วย“ นาคปลูกเรือน ” ว่าไว้ดังนี้ วันที่นาคหันหัวไป เรียก นาควัน เป็นวันใช้สำหรับปลูกเรือน เมื่อได้ตกลงจะปลูกเรือนแล้ว แม้ว่าจะเป็นวันไม่ดี แต่ถ้าทำให้ถูกเรื่องร้ายจะกลายเป็นดีพญานาค เพราะเชื่อกันว่า

พญานาคเป็นสัตว์มีอิทธิฤทธิ์ เป็นเจ้าแผ่นดิน สามารถอำนวยความสุขหรือทุกข์แก่มนุษย์ได้ ฉะนั้นเมื่อปลุกบ้านควรจะมีการบูชาเจ้าที่ดินเสียก่อน

นอกจากนี้จะดูนาค ในแต่ละเดือนตามอุปนิสัยของนาคในแต่ละเดือนด้วย กล่าวคือ

เดือนยี่	นาคนอนตื่น ปลุกเรื้อน อยู่ดีมีสุข
เดือนสาม	นาคหากิน อยู่ทางเหนือ มีดี อยู่ฮ้วน จักไฟไหม้
เดือนสี่	นาคหากินอยู่เรื้อน ปลุกเรื้อน อยู่ดีเป็นมงคล
เดือนห้า	นาคพ่ายครุฑหนี ปลุกเรื้อนฮ้วนนอกฮ้วนใจมีดี
เดือนหก	จะบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สินเงินทอง มีตรสหายมากแล
เดือนเจ็ด	นาคพ่ายหนี จักได้พรวดจากเรื้อนมีดี
เดือนแปด	นาค เห็นครุฑ จักได้เสียของมีฮ้วนแล้ว
เดือนเก้า	นาคประดับตน ปลุกเฮื้อนมีข้าวของกินมีฮ้วนหมด
เดือนสิบ	นาคถอดเครื่องประดับ ปลุกเฮื้อนอยู่เข็ญใจคนในเฮื้อนมักเจ็บไข้ ตาย
เดือนสิบเอ็ด	จะเกิดทุกข์ภัย อันตรายต่างๆ มัก จะมีคนฟ้องร้องกล่าวหา
เดือนสิบสอง	จักได้ทรัพย์สิน ข้าวของเงินทอง ²⁸

จากความข้างต้น เป็นผลจากการรับเอาวัฒนธรรมอินเดีย เข้ามาเป็นส่วนหนึ่ง ของชุมชน มีการผสมผสาน กับระหว่างสองความเชื่อนี้ ซึ่งการเข้ามาของวัฒนธรรมนี้ มีผลต่อความเชื่อเรื่อง นาค ที่อาศัยอยู่ในดินแดนแถบลุ่มน้ำโขงแต่เดิม ก่อนการขยายตัว ของกลุ่มวัฒนธรรมล้านช้าง ซึ่ง มีการขยายทั้งความเชื่อคติ ต่างๆ และการเคลื่อนย้ายของผู้คน เข้ามายังดินแดน แถบลุ่มน้ำโขงนี้

ดังที่กล่าวมาข้างต้น เราจะพบถึงข้อแตกต่างกันในคติความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในพุทธ ศาสนา มีความกับคติ ของ พราหมณ์ - ฮินดู โดยทางคติพราหมณ์ - ฮินดูนั้น นาคเป็นเสมือนหนึ่ง เทพเจ้าหรือเทวดา ดังจะเห็นได้จาก พญานันตนครราช ที่พระอิศวรสร้างจากสายสังวาลย์ ส่วน ในทางพุทธศาสนาไม่ปรากฏนาคเป็นเทพเจ้า เป็นอมมนุษย์ และถิ่นที่อยู่ของนาคนั้นนอกจากจะ ปรากฏอยู่ในบาดาลแล้ว ยังปรากฏว่านาค นั้นอาศัยอยู่ตาม โข่ง ตามถ้ำ บนบก หรือในน้ำ มี หน้าที่ในการดูแล ปกป้อง รักษาพระ ธาตุ รอยพระพุทธรูปตามคติทางพระพุทธศาสนา

²⁸ ประยงค์ อนันตวงศ์, (2531), มงคลในการปลุกสร้างบ้านเรือน (กรุงเทพฯ : รวมสาส์น), หน้า

2.3 คติเรื่องนาคที่ปรากฏในความเชื่อพื้นถิ่น และพิธีกรรม

คติความเชื่อเรื่องนาคนั้นสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความเชื่อพื้นถิ่นของผู้คนและชุมชนในแถบลุ่มน้ำโขง ดังที่จะปรากฏตามตำนาน นิทาน เรื่องเล่า สำคัญๆ คติความเชื่อเรื่องนาคนี้สะท้อนให้เห็นถึงการอธิบายถึง ความเป็นมาของผู้ในแถบนี้ ทั้งในแง่ของการอพยพ ตั้งถิ่นฐาน สร้างบ้านแปงเมืองและรวมไปถึงการอ้างถึงความสัมพันธ์เชิงเครือญาติหรือการที่มีรากเหง้ามาจากสายตระกูลหรือบรรพบุรุษเดียวกัน นอกเหนือจากนี้ นาคยังสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนในแถบนี้ที่ต้องพึ่งพิงต่อธรรมชาติ คติของนาคจึงเกี่ยวข้องกับการนับถือธรรมชาติ และคติความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์ด้วย ยิ่งไปกว่านั้น นาคยังสะท้อนออกมาในแง่ของการเป็นผู้พิทักษ์ปกป้องบ้านเมืองและความสงบสุขของสังคมและการเป็นผู้ควบคุมทางสังคม ในเชิงศีลธรรม

2.3.1 นาค ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและคติเรื่องความอุดมสมบูรณ์

ในงานทางวรรณกรรมของอีสานนั้น จะเห็นได้ว่า นาค เป็นผู้ดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ เห็นได้จากความเชื่อที่ว่า นาค เป็นส่วนสำคัญมากในความเชื่อ ของ ชาวอีสาน โดยจะปรากฏในงานวรรณกรรมว่า นาค เป็นผู้ให้น้ำ เช่นที่ปรากฏในนิทานเรื่องขุนหญิง

“ ก็จึงมีฤทธิ์ กล้านาโคแรงกล้า
 นาคจึงฟาดแม่น้ำตื้นพระสุเมรุ
 ก้อนน้ำฟาดต้องเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ
 ทมทมลมฟาดตีหลายซ้าง
 เครงครงลั่นเป็นฝนแสนห้า
 อินทร์อยู่ฟ้าให้ชื่นชม”²⁹

นาคจึงมีเป็นส่วนสำคัญผลทางความเชื่ออย่างมากต่อชุมชนเกษตรกรรมของอีสานจะเห็นได้ว่าในงานวรรณกรรมอีสานนั้นมีผลอย่างมากต่อความเชื่อในชุมชน โดยจะเห็นได้ว่า งาน

²⁹ ธวัช ปุณโณทก.(2530), *วรรณกรรมภาคอีสาน* (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์), หน้า 169 .

* คาถาพระยาปลา คือ มาจากนิทานเรื่องมัจฉาขาด ซึ่งเล่าว่าเมื่อครั้งอดีตกาล พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็น พระยาปลา คือ อาศัยอยู่ในห้วยแห่งหนึ่ง ต่อมาเกิดฝนในห้วยแล้ง ฝูงปลากำลังจะตาย พระยาปลา คือแหวกโคลนขึ้นมาพิจารณาสภาพแห้งแล้ง แล้วทำสังขการว่า ดูกรฝน ข้าพเจ้าถึงความทุกข์ยาก เพราะฝูงปลาทั้งหลาย เมื่อข้าพเจ้าผู้มีศีลได้รับความลำบากเหตุใดท่านจึงไม่ตกลงมา ข้าพเจ้ากำเนิดเป็นปลาแต่ไม่เคยเคี้ยวปลาเลย แม้แต่ตัวเล็กๆประมาณเมล็ดข้าวสาร ด้วยคำสังขนี้ขอให้ฝนตกลงมาเกิด พอจบคำอธิษฐาน ฝนก็ตกลงมา

วรรณกรรมบางชิ้นได้ถูกนำมาใช้ในพิธีกรรม เพื่อการขอฝน เช่น การสวดคาถาปลาค้อ การสวดพระยาคันคาก จะมีการสวดกันที่วัดเพื่อให้เกิดฝนตกต้องตามฤดูกาลเมื่อเกิดภัยแล้งขึ้น บทสวดเรื่องพระยาคันคากนี้ จะปรากฏ อยู่ทุกวัดในอีสาน เพราะว่าถ้าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ก็จะใช้การเทศนา เพื่อขอฝนด้วย นอกจากนี้ยังปรากฏว่าในบางพื้นที่มีการใช้ อู้งค์เทศนาในการเทศน์ก่อนงานบุญบั้งไฟด้วย³⁰ เพื่อเป็นการขอให้นาค ได้ให้ฝน

ตามความเชื่อของชาวอีสานมีความเชื่อกันว่า เมื่อถึงเดือนห้าพญาแถนก็จะสั่งให้นาคเล่นน้ำ พวกมนุษย์ก็จะพากันทำไร่นานาเพราะฟ้าฝนที่นาคเล่นน้ำ ถ้ามนุษย์เป็นสุข ก็จะระลึกถึงพระยาแถน ดังคำที่ว่า

...ถึงเดือนห้า	ฟ้าใหม่มาถึงยามใด
นาโคจัก	ล่องลอยตีน้ำ
อันนั้นเป็นฝนแท้	ฮ้านาเมืองลุ่ม
ต้นข้าวกล้า	เขียวช้องขึ้นบาน...

ตามเรื่องพระยาคันคากแถนจะมีหน้าที่ในการควบคุมนาค ในการเล่นน้ำฝน แต่เมื่อแถนโกรธไม่ส่งน้ำมาให้พญาคันคากจึงทำการรบกับแถนหลวง เหตุเพราะพญาแถนได้สั่งให้นาคหยุดเล่นน้ำ

...แถนก็คิดเคียดแค้นคันคากฤทธิเฮือง
มันเป็นคนมีบุญหลายชุมเมืองฟ้าแถน
แถนก็บันดาลให้โบกขรณีพญานาค
บให้เล่นน้ำบนพื้นแมนที
เกิดคนตายอันชลท่าน้ำเขินขาด
ฝนบ่ตกหยาดย่อยฮ้ำพื้นแผ่นดินเจ้าเอย...³¹

³⁰ สัมภาษณ์ นาย จุมศรี จันทรเทพา, วันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2545, 22 บ้านพระธาตุบังพวน อ.เมือง จ.หนองคาย.

³¹ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, (2526), ของดีอีสาน (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการส่งเสริมหนังสือตามแนวพระราชดำริ), หน้า 48.

จากความเชื่อเรื่องนาคที่เป็นตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งบันดาลให้เกิดน้ำ เพื่อเอื้ออำนวย ต่อชุมชนเกษตรของอีสานลุ่มน้ำโขงนั้น จึงปรากฏเกณฑ์ ในการดู อาราคิณนาค³² ในการคาดการณ์ เช่นเดียวกับตำราพิรุณศาสตร์

จะเห็นได้ว่า ความเชื่อเรื่องนาค นั้น สัมพันธ์ อยู่กับคติความอุดมสมบูรณ์ ที่เกี่ยวกับน้ำ ด้วยเพราะว่า วิถีชีวิตของชาวอีสานนั้น ต้องพึ่งพา น้ำ ในการทำการเกษตร และเป็นการหล่อเลี้ยง เพราะสภาพทางธรรมชาติ ที่บางครั้งจะทุรกันดาร และ ดินไม่สามารถที่จะอุ้มน้ำได้ เนื่องจากสภาพเป็นดินปนทราย ดังนั้น นาค จึงเข้ามาสัมพันธ์ กับผู้คนในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง

2.3.2 นาค ผู้ปกป้องรักษา และการควบคุมในเชิงศีลธรรมของชุมชน

ตามคติเรื่องนาค ที่ปรากฏ จะเห็นว่านาค เป็นทั้งนาคเป็นผู้ปกป้องรักษาบ้านเมือง นาคในการเป็นผู้ควบคุมทางสังคม

1) นาคเป็นผู้ปกป้องรักษาบ้านเมือง

ความเชื่อเรื่องนาค ดังกล่าวได้สร้างให้นาค เป็นผู้ดูแลรักษาบ้านเมือง เป็นเจ้าของพื้นที่ต่างๆ ทั้งพื้นดิน และพื้นน้ำ เป็นผู้คอยดูแลรักษา สถานที่ที่ทั้งยังเป็นผู้ คอยควบคุมความเป็นไปของชุมชน ความสงบกับชุมชนต่างๆ ในบริเวณลุ่มน้ำโขง ดังปรากฏในพงศาวดารล้านช้างว่า

“ ถัดนั้นเจ้ารสสีพี่น้องไปสถิตอยู่ที่หินสบคานที่น้ำของคบกั้นหัน
จึงเรียกมายังนาคทั้งหลาย ๑๕ ตัว ๆ หนึ่งอยู่ถ้ำภูขวาง ตัวหนึ่งอยู่ภูช้าง
ตัวหนึ่งอยู่แก่งหลวงน้ำเซียง ตัวหนึ่งอยู่สบเซียง ตัวหนึ่งอยู่ผารังเมืองที่สบอุ
ตัวหนึ่งอยู่แก่งหลวงน้ำอุ ตัวหนึ่งอยู่ท่าของแก่งอ้อยผาธนู ตัวหนึ่งอยู่ผาเสือ
ตัวนี้เป็นแก้วว่าพระยานาคแล ตัวหนึ่งอยู่ผาเดี่ยวหลุ่มผาจอมเพชรหันแล
ตัวหนึ่งอยู่ คตเฮือ ตัวหนึ่งอยู่กกถ่อน ตัวหนึ่งอยู่ผาตัดแคแลผาต่างนาย
ตัวหนึ่งอยู่แก่งแตงทางน้ำของดอนควายฟุ่ม ตัวหนึ่งอยู่ปากสบโฉบหัน
ตัวนี้เป็นพระยาใหญ่รักษาน้ำรักษาเมืองกำผายได้
ตัวอยู่ผาเสือเป็นใหญ่รักษาผายหนน้ำกำผายเมืองหนเหนือหันแล
พระยานาค ๑๕ ตระกูลก็ออกมาแล้ว ก็เอากันเนรมิตร ตัวเป็นทหาร
เป็นท้าว เป็นพระยา ออกมาพร้อมกัน

³² พระอริยานุวัตร เขมจารี. (2526). *ประเพณี และประเพณีเก่าของอีสาน* (กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมหนังสือตามแนวพระราชดำริ), หน้า 53.

แล้วเจ้ารัลสีพี่น้องจึงมาสถิตอยู่ก่อนหินก่ายฟ้าที่กกไม้ทองต้นใหญ่แล้วก็สั่งสอน
 พระยานาคทั้งหลายว่าดังนี้ ดูราพระยานาคทั้งหลายบ่อนที่นี้
 เป็นที่ตั้งปราสาทเจ้าผู้มีบุญอันจักมาเป็นท้าวพระยาข้างหน้าพุนดีหลีแล
 เจ้าทั้งหลายจงพร้อมเพรียงกับด้วยกันพิทักษ์รักษาบ้านเมืองแม่น้ำ
 ภูตอยได้เหนือทางเทิงแผ่นดินแผ่นดินทราย แม่น้ำใหญ่น้ำน้อย
 แม่น้ำใหญ่ทั้งหลายสู่ที่สู่แห่งเทอญ
 เจ้าทั้งหลายพร้อมกันรักษาที่เชียงตุงเชียงทองนี้เป็นเค้าเทอญ
 จงมารักษาสี่เดือนให้พร้อมกันมาเทอหนึ่ง
 พระยานาคตัวอยู่หน้าห้วยให้มาที่ก้อนผาขวางก้อนเยียบหันก่อน
 พระยานาคตัวอยู่น้ำของครันว่ามาเขาที่
 ที่เขาที่ก้อนผาเดียวหันแลวงคกเหือหันเทอญ
 อันนี้เจ้ารัลสีกฎหมายบอกส่วนให้แก่พระยานาคทั้งหลาย
 แลพลอยเหล่าเรียกเอาเทวดาทั้งหลายให้มาบอกรักษา
 ให้รักษายังเมืองทั้งมวลแลแม่น้ำแลแผ่นดิน “³³

ในอุรังคนิทาน ได้ปรากฏ เรื่องนาค ที่มีความคล้ายคลึงกันในการที่นาค เป็นผู้ปกป้อง
 รักษาดูแลบ้านเมือง

“ นาคตัวโตที่อยู่ในศรีเมืองก็ขอให้รักษาศรีเมืองนั้นเทอญ
 และขอให้นาคทั้งหลายดูแล รักษาเงือกงู ที่เป็นบริวาร
 แห่งท่านทั้งหลาย อย่าให้ไปขบกัดผู้ใดเลย
 ให้ปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา
 บ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองเทอญ “³⁴

³³ กรมศิลปากร, (2506), ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 พงศาวดารล้านช้าง (กรุงเทพฯ : องค์การคำ
 ของคุรุสภา), หน้า 76-77 .

³⁴ อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม), (2537), สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง " วรรณกรรมสองฝั่งโขง"
 ณ ห้องมงกุฎเพชร โรงแรมโฆษะ จังหวัดขอนแก่น วันที่ 30มิถุนายน -1 กรกฎาคม, หน้า 124.

2) นาคในการเป็นผู้ควบคุมทางสังคม

นาคกับการเป็นกลไกควบคุมทางสังคมนั้น จะเห็นได้จากกรณีที่นาค เป็นผู้ดูแลศีลธรรมของชาวเมือง ศีลธรรมของเจ้าเมือง เป็นสิ่งสำคัญ ในการสร้างความสงบสุข ในชุมชน แต่เมื่อใดที่ชุมชนเหล่านั้น ไม่มีศีลธรรมดังกล่าว จะเห็นว่า นาค บันดาลให้เกิดการล่มสลายของบ้านเมืองเหล่านั้น เช่น การล่มสลาย ของเมืองสุวรรณโคฒาคำ หรือ เมืองโยนกนาคพันธุ์ เมืองหนองหาน เมื่อเจ้าเมืองและผู้คนในเมืองไม่ตั้งได้ตั้งอยู่ในศีลธรรมในตำนานสิงหนวัติได้กล่าวว่

“ องค์มหาชัยชนะเป็นกษัตริย์มาได้ปีหนึ่งอายุได้ ๗๐ ปี เดือน๗แรม ๗ ค่ำ วันเสาร์ ครั้งนั้นคนทั้งหลายก็ไปเที่ยวยังแม่น้ำกุกกฤษที่ได้เห็นยังปลาตะเพียนเผือกตัวหนึ่ง ใหญ่เท่าต้นตาลยาวประมาณ ๗ วา แล้วเขาก็พากันไปทูปปลาตัวนั้นตายแล้ว ก็พากันลากมาถวายมหากษัตริย์เจ้า พระองค์ก็มีอาชญาให้ตัดเป็นท่อนแจกกันกินทั่วทั้งเวียงนั้นแล ครั้นว่าบริโภคนั้นประจวบดังว่าเวียงโยนกนครหลวงที่นี้จักเคลื่อนจักพังไปนั้นแล แล้วก็หายไปครั้งหนึ่ง ครั้นถึงมัชฌิมยามก็ซ้า ดังมาเป็นคำรบสองแล้วก็หายนั้นแล ถึงปัจฉิมยามก็ซ้าดังมาอีกเป็น คำรบสามหนที่สามนี้ดังยิ่งกว่าทุกครั้งทุกคราวที่ได้ยินมาแล้ว กาลนั้น เวียงโยนกนครหลวงที่นั้นก็ยุบจมลงเกิดเป็นหนองอันใหญ่ ยามนั้นคนทั้ง หลายอันมีในเวียงที่นั้น มีพระมหากษัตริย์เป็นประธาน ก็วินาศฉิบหาย ตกไปในน้ำที่นั้นสิ้น ”³⁵

คติเรื่องนาคในชุมชนพื้นถิ่นเดิมบริเวณแถบลุ่มน้ำโขงเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของผู้คนที่อาศัยธรรมชาติ ในการดำรงชีวิต ในด้านเกษตรกรรม เช่น การเพาะปลูก และการประมง คติเรื่องนาค เป็นส่วนหนึ่งในการตอบสนองในการดำรงชีวิต ดังกล่าวทั้ง การดำรงชีวิต และเป็นตัวในการควบคุมชุมชนดังที่กล่าวไป ในกาลต่อมาเมื่อมีการขยายตัวลงมาของอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งเป็นอาณาจักรที่มีพุทธศาสนา เป็นแกนหลัก จนอาจเรียกได้ว่า เป็นพุทธรัฐ คติเรื่องนาคซึ่งเป็นคติผู้คนความเชื่อของชุมชนบริเวณแถบลุ่มน้ำโขง ได้ถูกนำเข้าไปเป็นในส่วนหนึ่ง ขยายตัวของ

³⁵ ดู กรมศิลปากร, (2497), ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 61 ตำนานสิงหนวัติกุมาร (พระนคร : กรมศิลปากร), หน้า 94- 95.

อาณาจักรล้านช้าง ที่ ขยายตัวอย่างมากในช่วงราว พุทธศตวรรษที่ 21 – 23 หรือ ที่ผู้ศึกษาเรียกชื่อ ยุคดังกล่าวนี้ว่า ยุคอุรังคธาตุ เป็นผลให้คติความเชื่อเรื่องนาค ที่มีอยู่ในบริเวณแถบลุ่มน้ำโขงได้รับการปรับเปลี่ยน เพื่อเข้ากับการขยายตัวของอาณาจักร ในระยะเวลาดังกล่าวนี้ คติความเชื่อเรื่องนาค ได้ถูกสร้างให้มีความเป็นสากล กล่าวคือ เป็นนาค ที่ปรากฏตามคติทางพุทธศาสนา ส่วนหนึ่ง เพื่อร้อยรัดเข้ากับ อุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ เพื่อจรรโลง ชุมชน ที่อยู่สองฝั่งน้ำโขง ให้เป็นชุมชน ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภายใต้อาณาจักรล้านช้าง